

nad *estetikou*, kontingentnosť, náhodnosť a jedinečnosť javov nad ich kontinuitou, opakovateľnosťou, všeobecnosťou.

Tomuto kroku zodpovedala v postštrukturalizme aj zmena vedeckej paradigmy. Miesto poznania zaujalo mienenie, miesto abstrahovania podobnosti a totožnosti vnímanie rozličností, miesto metonymickej pojmovosti metaforická, asociatívna analogickosť, miesto sily vysvetlenia (explanácie) názornosť príbehu (narácie).

Zdalo by sa, že František Miko sa ocitol voči postštrukturalizmu v priamej opozícii. A predsa to nie je tak. Jeho spôsob videnia má aj druhú stranu mince. Už v šesťdesiatych rokoch kladie proti vedeckej racionalite iracionalitu umenia. Hovorí o „prvku menlivého, náhodilého, nepredvídaného, negatívneho, jednotlivého, iracionálneho“ ako o „domovskej pôde umenia“ a kladie si otázku, do akej miery môže „dohoniť racionalita vedy iracionalitu umenia“.

Už v tom čase si veľmi presne uvedomuje, že na počiatku každej vedeckej analýzy stojí intuícia, „plodná a útešná“, „dôverivá“, „dlhonohá a rýchlonohá“, „vypĺňajúca a uceľujúca“, „odvážna a veľkolepá“, „brodiaca sa v temných počiatkoch, hľadiaca za mihotavé obzory“. V textoch z posledného vedeckého obdobia sa až uvzato venuje zážitku a jeho evidencii. A tá nie je možná bez intuície, inak ako pokus o uchopenie čohosi letného, nezreteľného, chvejivého, sotva vnímateľného, zaznamenateľného len vo svojej asociatívnej podobe, ktorá identifikuje neznáme približným spájaním známeho v nových, dovtedy neznámych, nevidaných, neakceptovaných a neopakovateľných súvislostiach.

Práve problém neopakovateľnosti znepokojuje Františka Miku už oddávna. V pamäti mi utkvelo jedno nitrianske ráno zo začiatku sedemdesiatych rokov. František Miko prespával vtedy počas pravidelných metodologických seminárov v miestnosti Kabinetu literárnej komunikácie. Ráno nám s miernym údivom porozprával, ako si večer listoval v knihe *Orbis pictus* a našiel v nej do kameňa vytesaný zákonník ktoréhosi sumerského vládcu. Stálo v ňom toto: „V pondelok prišli do práce všetci. V utorok prišli do práce všetci. V stredu neprišiel do práce Xenothop.“ – „Vidíte,“ povedal Miko takmer zasnene. „Tí všetci sa do dejín nedostali. Do dejín sa dostal ten, čo neprišiel do práce.“

Tento príbeh o dejinnosti neprediktability je aj o Františkovi Mikovi. Aj on je však príbehom na druhej strane mince. František Miko ostáva totiž v práci aj vtedy, keď z nej už všetci odišli.

Peter Zajac

Nihil v poezii 20. stoley

(Básnické významy a kontexty smyslu)

1. V celožitovtním díle prof. Františka Mika mne vždy upoutávaly nejen takové jeho jasné viditelné vědecké činy, jako je jeho soustava výrazových prostředků, nýbrž i takové charakteristiky uměleckých jevů, jež jsou na první pohled méně viditelné. Při své nedávne čestné inauguraci na nitranské univerzitě jsem měl příležitost aspoň krátce se dotknout Mikovy charakteristiky recepce: Při ní „čitateľ“ recipuje naozaj dielo autora, a nie nejaký

sebou vytvorený fantóm¹; jinými slovy – ostatně opět Mikovými – sledování recepce je *totéž jako sledování struktury textu*, k němuž jen přistupuje introspektivní reflexe.²

F. Miko tu vyslovuje to, co je nám coby čtenářům nejbližší, ale co si běžně zdráháme přiznat, protože *přiznání svého skutečného vědomí* (v něm máme jen jeden předmět, t. j. nez dvojený) nám zastírá informace jiná, byť z boční, fyziologické reflexe oprávněná: informace o předmětu dvojím – za prvé předmětu *venku*, za druhé *ve vjemu*. Objevit ale (po vzoru fenomenologie) základní postoj vědomí, nezkreslený žádnou boční reflexí, je to nejnáročnější, a F. Miko patří k těm, kdo to dokáží.

Dejme se vést svým skutečným míněním věcí i ve své krátké úvaze o tom, jaký osud měla v dějinách poezie 20. století slova (podstatná jména, zájmena, příslovce aj.) vyjadřující zápor, např. *nic, nikdy, nikdo, nicota*.

2.1. Za prvé: v poezii dekadence, anarchismu a bohémy z přelomu 19. a 20. století byl význam slov spjat s tím, kam mířilo gesto dekadence obecněji: k *minulosti* podmíněnosti *dnešního* zklamání, k *současnému* nenaplnění snů *minulosti*. Potud představují teskné slovesné negace v tomto básnictví určitý moment retrospektivní.

Hrstka negací (*nikoho, nic, nic*) ze sbírky Karla Hlaváčka *Pozdě k ránu* (1896): „Mé melodie chtějí mítí smutek všeho toho, / co rostlo, vykvetlo a zrálo marně, pro nikoho.“ (z básně *Svou violu jsem naladil co možno nejhloběji*); „zase jdou (...) Žel, s vědomím, že kolem v přítmí / nic nedokvetlo, nedozrálo jemnou závratí, / že otec vinen tím, že sebe sladší: *přijď mi*, / nic vrátit nemohlo a nemůže a nevrátí.“ (z básně *Anaemie*). Další několik negací (*nicota, nikdy*) je ze sbírky Františka Gellnera *Radosti života* (1903): „Drobky pod stůl hází nám osud, / ostatní vše je nicota“ (z básně pod číslem XIV), a ze sbírky téhož autora *Nové verše* (1919): „... o růžích zvadlých, o mládí, / které se nenavrátil, / nikdy se nenavrátil“ (z básně *Francesco Farniente*).

2.2. V podstatě opačné směřování měly negace a prázdné prostory v poezii avantgardní. Když jsem před třiatřiceti lety psal studii *Nihil et infinitum ruského futurismu*, mohl jsem interpretovat daný směr zhruba takto: Na rozdíl od dualistického symbolismu (jevy tohoto světa se v něm upínají k nadpřirozeným podstatám) „futurismus je monistický a dobírá se k podstatám přímo (...) stonásobnou negací, tak, že nihilisticky odhazuje falešné, přezrálé, neživotné formy bytí.“³ Řekli jsme: *nihilisticky*.

Termín *nihilismus* se v souvislosti s avantgardou následující po dekadenci jak v textech autorit, z nichž jsem tehdy citoval, tak v charakteristikách mých vlastních opakuje vícekrát. Avšak řeč tu je o nihilismu převážně zcela opačném, než byl nihilismus dekadentní: *nihil* nyní slouží výše uvedenému očišťování, v zájmu esencialistického programu podnikané redukcionistické očiště předmětů a významů. Nebyla to negace smysluplnosti světa, negace byla prizmatem jeho pozitivního přijetí, pokusem o to, aby postoj bez poetických předsudků dal zazářit omytému světu „všednímu“!

Psychologické autoreflexe sice nyní autorský subjekt vyškrtl ze svého rejstříku, ale – zůživ se na intencionální uchopování věcí – tímto *intencionálním věščismem* svůj

¹ MIKO, F.: *Umenie lyriky*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1988, s. 41.

² Srov. tamtéž, s. 231.

³ MATHAUSER, Z.: *Nihil et infinitum ruského futurismu*. Acta Universitatis Carolinae, Slavica pragensia IX, Praha 1967. Viz též Z. M.: *Nepopulární studie*, Svoboda, Praha 1969, s. 48.

vlastní prostor oproti starší poezii zároveň nesmírně rozšířil. Rovněž výsměch všem dosavadním hodnotám, „svět postavený na hlavu“, vůbec zrelativnění všeho mohlo být nyní interpretováno jako rub téže mince, na jejímž lici již nedlouho po kulminaci modernismu spatřili H. Friedrich a P. Pörtner tíhnutí moderny k absolutnu.⁴

Avantgardní negativismus a nihilismus byl takto popsán coby převelice důvěřivý sociální optimismus (necháváme stranou dnes už známé důsledky této futurologické důvěry), coby gesto vztažené k absolutnu, právě tak jako tzv. *prázdnou transcendenci* moderny lze pochopit coby vyklízení prostoru pro jeho budoucí zaplnění novými hodnotovými strukturami: „Nečekalo se na návrat básníků / zůstali všichni pod štítem / dobře jim dobře jim / nebylo třeba zpěváků ani klenotníků / tvé stáří Evrope odešlo zároveň s nimi“ (z básně *Paříží až tě nebude* ze sbírky F. Halase *Sepie*, 1927). Anebo: „Básníci Sovětského Ruska, / všichni se postřílejte, / jen SSSR ať trvá, / levá, levá, levá.“ (z básně *Za Vladimírem Majakovským* ze sbírky J. Hořejšího *Den a noc*, 1931). Sotva se hned tak najdou podobná svědectví o ochotě avantgardy rezignovat na vše současné, byť sebevětší, pokud se jeho vymizením vytvoří prázdno, jež může být nyní zaplněno důvěřivě přijímanou vizí.

A tak se v souvislosti s jevy významově týmiž jako předtím – s jevy *nic* a *prázdn* – na místě dekadentní retrospektivnosti objevila avantgardní prospektivnost. (Slova *nic* a *prázdn* nesou zde skutečně zhruba tytéž významy jako dříve: významy slov – neztožňujeme je se *smyslem intencí*, o tom až v závěru – se příliš nemění: *nic* je *nic*, s tímto významem se mnoho nenadělá, zato radikálně se mění dobové kontexty, do nichž se významy vřazují a v nichž se zahušťuje *smysl* významové intence.)

Pravda, při vši odlišnosti mezi dekadentním a avantgardním *nihil* je tu – aspoň prvoplánově – leccos společného, např. výrazná ironie, autoironie, truchlivá básníková prognóza svého konce. F. Gellner: „Zejtra, co zejtra? Kdožpak ví. / Zejtra si lehnu do rakví.“ (z básně *Perspektiva*, 1901). V. Majakovskij: „Tvé oči vystřelily střelu. / Ať sjede úsměv tváří tvou. / A srdce touží po výstřelu, / hrdlo se točí za břitvou.“ (z poémy *Člověk*, 1917). Rozdíl však i zde zůstává, jenže při jeho hledání se nedejme mýlit životopisnými dohady, jak reálná byla ta či ona prognóza: když už by na to došlo, pak tedy optimistický avantgardista splnil svou prognózu asi dokonce doslovněji než pesimistický bohém, jehož stopa zmizela r. 1914 v haličských bažinách. Avšak v souvislosti s retro- a prospektivností jde více o básnický výraz prognózy: záměrně triviální (a nesporně sugestivní) výraz Gellnerův, naopak patetický, takřka slavnostně pronesená věštba Majakovského.

2.3. Po více než tří desetiletích zastihuje nás dnes *nihil* a *prázdn* další: postmoderní. Průběžné fenomény negace se objevují opět vsazeny do zcela jiných kontextů, nežli byly oba – navzájem tak odlišné – kontexty předchozí. Ve své poslední knížce *Estetika racionálního zření*⁵ jsem z básní tak či onak blízkých postmoderně námtkou vybral řádku citátů s opakujícími se motivy *nic*, *prázdn*. Zde aspoň tři z veršů českých básníků:

„Potom posli všem přátelům / úřadům nebo sdružením / s nimiž jsi v pravidelném styku / prázdny dopis.“ (z básně J. Koláře *Dopis*). „Prostory bez hranic – / nic. Bezbřehé

⁴ Srov. FRIEDRICH, H.: *Die Struktur der modernen Lyrik*. Hamburg 1956. PÖRTNER, P.: *Literatur-Revolution 1910-25*, Luchterhand Verlag 1960.

⁵ Praha, Karolinum 1999, s. 109.

moře – hoře.“ (z básně J. Hiršala *Ptáci a ryby*). „Třetí jen pozorně naslouchá. / Naslouchá, třese se mu však hlava / a nemůže pochopit smysl.“ (z básně M. Nápravníka *Divadlo. VII. K chování třetího* dodejme: po *prvém* nebylo možno nic přečíst, *druhému* nebylo rozumět). Je tu opět nihilismus, ale znovu jiný, nežli byly oba předchozí.

Je čímsi neutrálním: *nic*, *prázdnost* a *nemožnost dorozumění* tu nejsou ani takové, ani onaké, zdají se být spíše mezerou, mezerou vznikající při současném střídání a vzájemném míjení celých ontologií a kosmologií, při míjení navíc zostřeném jak vzájemnou informovaností střídajících se systémů (lepší nežli kdykoli dříve), tak i vzájemnou výlučností. Nezdá se, že by nový „nihilismus“ hlásal sociální sympatie či antipatie, pesimismus či optimismus, ohlížení nazpět či vzhlížení k budoucnu. Zato však tento útvar oba předchozí nihilismy předpokládá, vtahuje povědomí o nich i svou odlišnost do svého smyslu a intenzifikuje jej tak.

3. V souvislosti s osudem *nihil* v kulturních dějinách 20. století patří se vyslovit závěrečné slovo k výše načatému rozhovoru o změnách významů a smyslů. Rozlišujeme mezi obojím.

Změna významu tkví zvláště v jeho *rozšiřování*. *Nic* je *nic*, významové jádro tu příliš změnit nelze. Pravda, kolem *nic* lze vyslovit mnohé, je tu např. otázka předmětnosti *nic* (Heidegger: *Ich sehe Nichts*), je tu historická proměna kladu v zápor (*žádný* z *žádaný*, franc. *rien* z lat. *rem*, *pas* z *le pas*); dokonce je tu krásná Rilkeova meditace o opaku, o vzniku kladu z negace: v *Osmé Duinské elegii* se rodí *světu otevřené, kde odečítáním ze záporu – Nirgends ohne Nicht, Nikde bez ne*. Při všech těchto přehrávkách jevu *nic* – filosofické, lingvistické a básnické – je však pro porozumění třeba vycházet z pevného obrysu fenoménu *nic*: to nové se rozpoutává spíše jako údiv nad tím, co vše lze k němu dodat.

V případě *smyslu* (skryté náplně intence) nejde o rozšíření, nýbrž o *zúžení*, a to cestou závorkování nepodstatného, dodávám ale, že v rámci zúžení i cestou *vnitřně obohacujícího zhuštění*. O ně ovšem pečují nejen husserlovské redukce, „závorky“, nýbrž – jak měla ukázat naše úvaha – i proměnné dobové kontexty: zjevný význam jimi může být rozšířen, ale průběžný smysl intencí je tu – bez rozšiřování – vnitřně a skrytě intenzifikován, obohacován.

Zdeněk Mathauser

František Miko a příběh „nitrianskej školy“

Pojem vedeckej školy pripúšťa dvojaký výklad. Ten prvý je axiologický. Implikuje mimoriadny vedecký prínos zakladajúcej osobnosti alebo skupiny bádateľov a jej vplyv na ďalšie smerovanie príslušného odboru. Z tohto hľadiska mi posudzovať školu, o ktorej budem hovoriť, neprislúcha. Druhý výklad je semiotický. Podľa neho možno o vedeckej škole hovoriť všade tam, kde tvorbu vedeckých výpovedí spája skupinový sebvýraz. Myslím tým príbuznosť v koncepcnom ťahu a metodologickej gestikulácii, vo